

ΤΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ελένη Παναγούλη*

* Αρχιτέκτων, e-mail: panael@central.ntua.gr.

Αθήνα 2004. Η κυρίαρχη αναπαράσταση της πόλης είναι αυτή της ασφάλειας αλλά και της «εκμετάλλευσης» κάθε σημείου της, έτσι ώστε όλα να είναι λειτουργικά και ευπαρουσίαστα στα μάτια του τουρίστα. Από τη μια, «επίθεση» σε δημόσιους χώρους που αλλάζουν χρήση στο όνομα των μικρών ή μεγάλων έργων και εμπορική εκμετάλλευση που σχεδόν παντού επιφέρει τη συρρίκνωση ή υποβάθμιση του πράσινου. Από την άλλη, εντατικοποίηση και θεσμοποίηση του ελέγχου στους δημόσιους χώρους (τα μέτρα ασφαλείας, η αστυνομοκρατία, οι κάμερες, είναι ήδη μέρος του αστικού τοπίου) και καταστολή των ομάδων που δρουν σε αυτούς. Αυτή την εικόνα έχουν κάθε λόγο να τη φοβούνται τα κομμάτια εκείνα της κοινωνίας που λειτουργούν στην άλλη, τη μη εμπορευματική πλευρά της πόλης, αλλά και εκείνοι που ανήκουν σε μη θεσμοποιημένες ομάδες και βρίσκονται στο στόχαστρο της «ιδεολογίας της ασφάλειας».

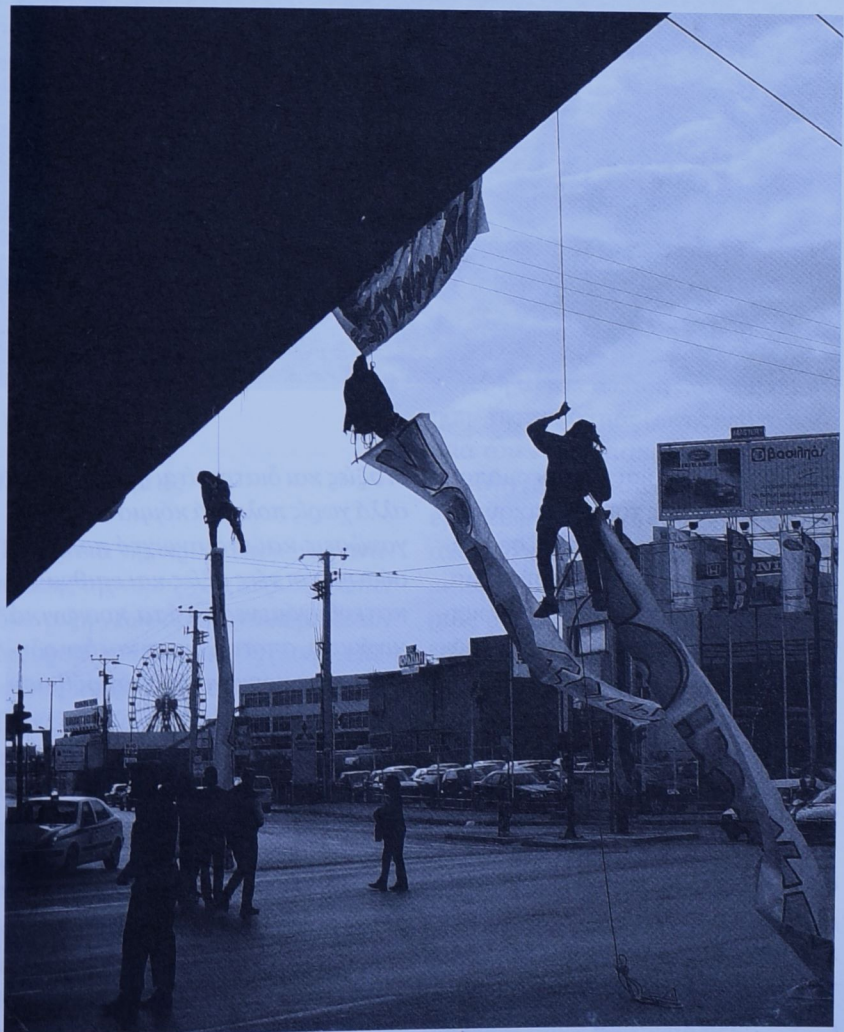
Μια περιήγηση στα μονοπάτια των κινημάτων στην Αθήνα του 2004

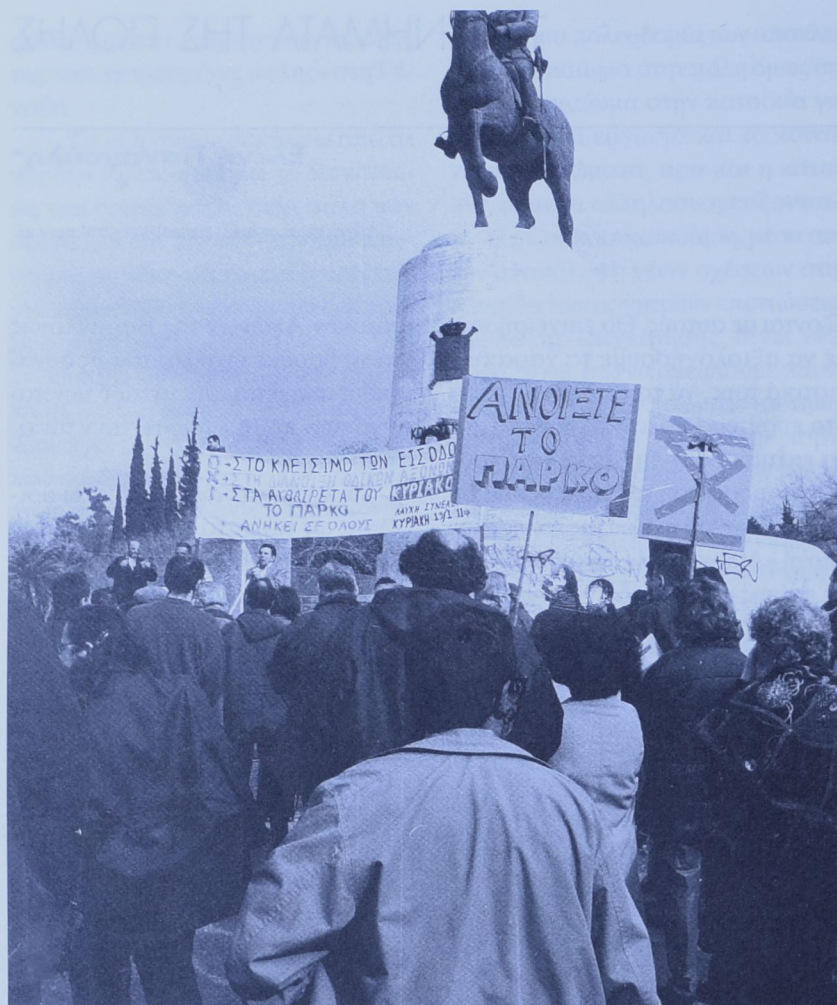
Μέσα στα δύο τελευταία χρόνια στην Αθήνα αναπτύχθηκαν κινήματα πόλης με αίτημα και στόχο την εναντίωση σε έργα που πραγματοποιούνται για τους Ολυμπιακούς Αγώνες ή σχε-

τίζονται με αυτούς. Θα επιχειρήσουμε να αξιολογήσουμε τα χαρακτηριστικά τους, να τα εντάξουμε μέσα στο ευρύτερο πολιτικό σκηνικό και να εκτιμήσουμε την επίδρασή τους στη διαμόρφωση του πολεοδομικού και κοινωνικού τοπίου της πόλης στην εποχή «Αθήνα 2004». Θα ανατρεξουμε επίσης στο παράδειγμα των Ολυ-

μπιακών Αγώνων της Βαρκελόνης για να βρούμε εναλλακτικούς δυναμικούς συσχετισμούς μεταξύ των παραγόντων που διαμορφώνουν τον αστικό χώρο.

Τα κινήματα της πόλης εδώ ορίζονται ως τμήματα των κοινωνικών κινημάτων τα οποία δεν οριοθετούνται και δεν περιορίζονται από τις

Πεδίον Άρεως 2003

κυρίαρχες αξίες και τους θεσμοποιημένους κανόνες του πολιτικού συστήματος. Οι αναφορές τους, σε αντιδιαστολή με το πολιτικό σύστημα, εδράζονται πρώτα από όλα στην κοινωνία και έξω από το επίσημο κράτος και την οικονομική σφαίρα.

Για τον Καστέλς τα κοινωνικά κινήματα είναι οι πηγές της κοινωνικής αλλαγής, ενώ τα πολιτικά κόμματα και οι οργανώσεις τα όργανα των κοινωνικών παζαριών και οπισθοχωρήσεων. «Έτσι, χωρίς κοινωνικά κινήματα δεν υπάρχει ευκαιρία για την κοινωνία να ταρακουνήσει την κρατική κυριαρχία μέσω της οποίας επιβάλλονται οι κανόνες, νοθεύονται

οι αξίες και διατηρείται η ιδιοκτησία, αλλά χωρίς πολιτικά κόμματα και οργανώσεις και ένα ανοιχτό πολιτικό σύστημα οι νέες αξίες και επιθυμίες, κατευθυνόμενες από τα κοινωνικά κινήματα, αποτυγχάνουν και δεν οδηγούν στην κοινωνική μεταρρύθμιση και τη θεσμική αλλαγή».¹

Υπήρξαν και στο παρελθόν αντιδράσεις σε αστικές επεμβάσεις, ενώ και σήμερα δεν είναι λίγες οι επιτροπές κατοίκων που έχουν δημιουργηθεί. Πολλές φορές μάλιστα αφορούν

μεγάλα έργα στρατηγικής σημασίας (για παράδειγμα, η Επιτροπή για τη Λεωφόρο Σταυρού-Ελευσίνας). Δεν θα αναφερθούμε σε όλα, επιλέγουμε όμως να σχολιάσουμε κάποια από τα κινήματα που ξεχώρισαν, τόσο για τη διάρκεια και την εμβέλειά τους όσο και για κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους που τα συνδέουν με τα κοινωνικά κινήματα όπως ορίστηκαν παραπάνω.

Τα κινήματα αυτά διαθέτουν ένα κατ' αρχήν «μη αμφιλεγόμενο επίδικο αντικείμενο στο κοινωνικό πεδίο». Αφορούν δηλαδή ένα ζήτημα για το οποίο υπάρχει σαφής και άμεση σύγκρουση συμφερόντων. Επιπλέον, στη βάση των κινήματων, συνυπάρχουν η τοπική κοινωνία και μία ή περισσότερες οργανώσεις που τοποθετούν το «επίδικο αντικείμενο» στο πλαίσιο του ευρύτερου πολιτικού τους λόγου. Στο εσωτερικό λοιπόν αυτών των κινήματων συνδιαλέγονται μεταξύ τους οργανώσεις διαφορετικών πολιτικών στόχων, αλλά και οργανώσεις με πρόσωπα-φωτισμένες προσωπικότητες της τοπικής κοινωνίας.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να τονίσουμε τον ειδικό ρόλο των ομάδων του αντιεξουσιαστικού χώρου με τοπική αναφορά γειτονιάς που τις πιο πολλές φορές ενεργοποιούνται μέσα από ένα στέκι. Οι ομάδες και τα στέκια αυτά έχουν δεχτεί πιέσεις τα τελευταία χρόνια, καθώς η δράση και η παρουσία τους στην πόλη έρχεται σε αντιπαράθεση με την εικόνα της «ασφάλειας». Αυτές οι ομάδες, με τα χαρακτηριστικά των στεκιών-καταλήψεων, έπαιξαν ένα σημαντικό ρόλο ως βασικοί συντελεστές όλων των δράσεων που θα εξετάσουμε και λειτούργησαν, με τον τρόπο που περιγράψαμε πιο πάνω, ως τα πιο οργανωμένα κομμάτια των κινήματων που διευρύνουν το πολιτικό διακύβευμα.

Με κοινά χαρακτηριστικά λοιπόν, πρώτον, την αντίσταση σε έργα που

1. Castells, M. (1983), *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, London: E. Arnold, σ. 294-295.

Πεδίον Άρεως 2003

Βαρθάκειος Αγορά 2003

σχετίζονται λίγο ως πολύ με τις υποδομές της Ολυμπιάδας, δεύτερον, την ανακίνηση ενός αμφισβητησιακού λόγου για τα θέματα της πόλης, και τρίτον, τις πρακτικές τους, η χρονική και θεματική σύμπτωση των κινημάτων αυτών είναι τέτοια που ίσως θα μπορούσαμε να μιλάμε για κίνημα της πόλης αντί για κινήματα.

Η παρουσίαση που ακολουθεί έχει στόχο αφενός να ενημερώσει επιγραμματικά για το διακύβευμα των κινημάτων αυτών (τι αφορούν, ποια τα αποτελέσματά τους, πού βρίσκονται τώρα), αφετέρου να επιχειρήσει μια συνοπτική περιγραφή της εσωτερικής δομής καθενός από αυτά.

Πεδίο του Άρεως

Τα σχέδια της προβλεπόμενης ανάπλασης της νομαρχίας περιλάμβαναν διάνοιξη νέων δρόμων-ολυμπιακών διαδρομών, νέες χρήσεις (καφέ, επέκταση κτηριακών εγκαταστάσεων Πανελληνίου) και περιφράξη του πάρκου με ελεγχόμενες εισόδους. Όλα αυτά θα είχαν ως συνέπεια την «εξαφάνιση» πολλών δέντρων και τη μείωση της επιφάνειας του πρασίνου. Από τον Ιούνιο του 2002 στις γενικές συνελεύσεις που γίνονται στο πάρκο αποφασίζονται προσφυγές στο Συμβούλιο της Επικρατείας, παραστάσεις σε δήμο, νομαρχία, υπουργείο,

πορείες που έριξαν τα κάγκελα. Το κύριο αίτημα των κατοίκων είναι η μη ανάπλαση, ενώ αυτή τη στιγμή υλοποιείται η νέα μελέτη και οι κάτοικοι βρίσκονται σε αναμονή.

Φιλοπάππου

Οι κάτοικοι αντέδρασαν στην περιφράξη του λόφου και στις νέες χρήσεις που προέβλεπε η ανάπλαση (θέατρο-αναψυκτήριο) θεωρώντας τις παρεμβάσεις τοιμεντοποίησης και εμπορευματοποίησης. Συστάθηκε επιτροπή που κάλεσε σε δυναμικές πορείες, στη διάρκεια των οποίων «έπεσαν» πολλές φορές τα κάγκελα της περιφράξης. Παράλληλα, χρησιμοποιήθηκαν ένδικο μέσα, με αποτέλεσμα αυτή τη στιγμή να βρισκόμαστε σε μια δυναμική κατάσταση: τα έργα έχουν σταματήσει, χωρίς όμως δέσμευση από την πλευρά της πολιτείας.

Ρέμα της Πικροδάφνης

Είναι ίσως το λιγότερο άμεσα συσχετιζόμενο με τους Ολυμπιακούς Αγώνες έργο, σχετίζεται όμως με τη γενικότερη αντιμετώπιση και «αξιοποίηση» της παράκτιας ζώνης υπό το πρίσμα του «ολυμπιακού πνεύματος». Το έργο (ΕΥΔΑΠ και Νομαρχία) προέβλεπε μετατροπή του ρέματος σε ανοιχτό αγωγό ομβρίων και τη δημιουργία δρόμου υψηλής κυκλοφορίας εκατέρωθέν του. Οι κάτοικοι έθεσαν ζητήματα περιβαλλοντικών επιπτώσεων και μετά από τοπική κινητοποίηση το καλοκαίρι του 2001 (κατά την οποία φυλούσαν βάρδιες και σταματούσαν κάθε πρωί τις εργασίες), και με τη χρήση νομικών μέσων, το Συμβούλιο της Επικρατείας έκρινε μη νόμιμο το έργο. Σήμερα το ρέμα είναι σε αναμονή της ήπιας ανάπλασης που πρόκειται να υλοποιηθεί, σύμφωνα τουλάχιστον με τις δεσμεύσεις που έχουν υπάρξει.

Πλατεία Εξαρχείων

Πρόκειται για ολυμπιακή ανάπλαση της γνωστής πλατείας. Το κίνημα αντίστασης που δημιουργήθηκε είχε ταυτόχρονα άποψη-πρόταση και για τον αστικό σχεδιασμό, γεγονός που του προσέδωσε κάποια ιδιαιτερότητα. Η ανάπλαση κρίθηκε τόσο ως προς την ποιότητα του σχεδιασμού (μη προσβασιμότητα, μείωση της επιφάνειας πρασίνου) όσο και ως προς τις προθέσεις της (εμπορευματοποίηση της πλατείας), επιπλέον δε για τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν (αδιαφάνεια, συμφωνίες με τους καταστηματάρχες κ.λπ.). Το κίνημα των κατοίκων κατάφερε να αναστείλει τα έργα που άρχισαν το περασμένο καλοκαίρι και που τώρα έχουν ξαναρχίσει με αναθεωρημένη μελέτη, η οποία έχει συμπεριλάβει σημεία της κριτικής των κατοίκων. Το κίνημα αυτό έθεσε έμπρακτα το θέμα της αυτοδιαχείρισης, αφού αποπειράθηκε να δράσει δημιουργικά στο δημόσιο χώρο, καθώς έκανε δράσεις για τη διαμόρφωσή του.

Κέντρο Υπερνηλής Τάσης στην Ηλιούπολη

Οι κάτοικοι αντέδρασαν στη δημιουργία μονάδας μετασχηματιστή της ΔΕΗ που θα αναπτυσσόταν σε έκταση 135 στρεμμάτων στις παρυφές του Υμηττού και θα εξυπηρετούσε τις ανάγκες τόσο των εγκαταστάσεων Αγίου Κοσμά και Ελληνικού όσο και τις μελλοντικές του Λεκανοπέδιου. Με άξονα τις επιπτώσεις για την υγεία, οι κάτοικοι απαιτούν σταθερά τη διατήρηση του Υμηττού ως δημόσιου δασικού χώρου και τη συμμετοχή τους στο σχεδιασμό των παρεμβάσεων. Κατέλαβαν την είσοδο του εργοταξίου και, ενώ είχαν σύμφωνη τη δημοτική αρχή, δεν κατάφεραν να αντισταθούν στις δυνάμεις της

Αστυνομίας, και τώρα βρίσκονται σε συνεχείς διαπραγματεύσεις (διατηρούν ένα χώρο στο εργοτάξιο ως τόπο συνελεύσεων και συντονισμού), ενώ όμως έχει γίνει ένα μεγάλο μέρος του έργου.

Προσφυγικές κατοικίες στην Αλεξάνδρας

Αυτό το κίνημα βρίσκεται αυτή τη στιγμή σε εξέλιξη, καθώς έχει βγει απόφαση κατεδάφισης του συγκροτήματος (εκτός από δύο κτήρια) και εκκρεμεί η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, που θα επανεξετάσει τα αιτήματα τόσο των κατοίκων που μένουν εκεί όσο και των επιτροπών πολιτών που ζητούν τη διατήρησή τους ως χώρου κοινωνικής κατοικίας αλλά και ως τόπου μνήμης της αθηναϊκής ιστορίας. Η κατεδάφισή τους, σύμφωνα με το ΥΠΕΧΩΔΕ, πρέπει να επισπευστεί γιατί αμαυρώνει την εικόνα της πόλης σε έναν βασικό κυκλοφοριακό άξονα των Ολυμπιακών Αγώνων, και συνδέεται βεβαίως με τη συνολικότερα επιδιωκόμενη κόσμα εικόνα της πόλης. Υπάρχουν εκθέσεις που ζητούν τη διατήρηση των προσφυγικών της Αλεξάνδρας ως μνημείων της νεότερης αρχιτεκτονικής, αλλά πάνω από όλα διατυπώνεται το αίτημα να μην υποκύψει και αυτό το τμήμα της πόλης στο νόμο της κερδοσκοπίας των αστικών χώρων. Η τελευταία εξέλιξη (Ιανουάριος 2004) είναι ότι υπάρχει θετική ως προς τη διατήρηση εισηγητική έκθεση στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Ο ρόλος των ειδικών στο Athens' story και η εμπειρία της Βαρκελώνης

Σημαντική παράμετρος για να καταλάβουμε τι «αφήνουν» τα κινήματα

στο πολεοδομικό σκηνικό της Αθήνας είναι η σχέση τους με το λόγο των πολεοδόμων και των ειδικών στα θέματα της πόλης γενικότερα, επίσημο και ανεπίσημο. Υπάρχει ένας κοινός τόπος στις διεκδικήσεις που αξίζει προσοχή: το αίτημα για κανενός είδους παρέμβαση, καμία εμπλοκή με τους τεχνικούς, αλλά και μια γενικευμένη δυσπιστία τόσο απέναντι στις κρατικές τεχνικές υπηρεσίες όσο και σε κάθε είδους σχέδια που δεν μπορούν να αποκρυπτογραφηθούν ως προς τις προθέσεις τους, αλλά και ούτε να διασφαλιστεί η εφαρμογή τους. Η απουσία από τα κοινωνικά κινήματα της πόλης, των ειδικών (που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τι σημαίνουν οι εκάστοτε επιλογές και να δώσουν τα κλειδιά της αποκρυπτογράφησης), αλλά και η ευθύνη πολλών εξ αυτών για την επιβαλλόμενη ανάπλαση της πόλης έχουν ως αποτέλεσμα να θεωρούνται τοποθετημένοι στην «απέναντι πλευρά» των κοινωνικών κινήματων.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Πλατείας Εξαρχείων, όπου η κινητοποίηση άρχισε ενώ είχαν ξεκινήσει τα έργα και καταστραφεί η παλιά μορφή της πλατείας, και άρα ήταν αναγκαίο ένα σχέδιο για νέα διαμόρφωση. Στις συνελεύσεις των κατοίκων επανερχόταν σταθερά η άποψη πως το αίτημα πρέπει να είναι η αποκατάσταση της πλατείας στην παλιά της μορφή ή διαμόρφωσή της από τους ίδιους τους κατοίκους, και αυτό με την πεποίθηση πως οι υπηρεσίες του Υπουργείου δεν είναι ποτέ δυνατόν να πραγματοποιήσουν μελέτη που να απαντά στις ανάγκες τους.

Είναι όμως αυτή η σχέση κράτους - κινήματων - ειδικών που αντιμετωπίζουμε στην περίπτωση της Αθήνας η μοναδική; Θα αναφερθούμε σε ένα άλλο παράδειγμα πολεοδομικών επεμβάσεων εν όψει Ολυμπιακών

Αγώνων, αυτό της Βαρκελώνης, όχι ως προς το αποτέλεσμα, πολύ περισσότερο ως προς τη σημερινή εικόνα της πόλης, αλλά για να δούμε εναλλακτικές συνθήκες και συσχετισμούς μιας τέτοιας διαδικασίας.

Η πόλη της Βαρκελώνης, από μια γκριζα, βιομηχανική πόλη το 1980, μοιάζει να υπέστη μια διεθνώς εντυχή αστική μεταμόρφωση μέσα σε μια δεκαετία. Η κοινή κυρίαρχη αντίληψη είναι ότι η επιδέξια πολιτική διακυβέρνηση και ο δημιουργικός σχεδιασμός αποδέσμευσε, μέσω των Ολυμπιακών Αγώνων, χρήματα, ενέργεια και πνεύμα συνεργασίας, ώστε να υλοποιηθεί μέσα σε δέκα χρόνια αυτό που φυσιολογικά θα έπαιρνε πολύ περισσότερο χρόνο. Στην πραγματικότητα όμως αποδεικνύεται ότι το υπόβαθρο της πόλης των Ολυμπιακών Αγώνων του 1992 είχε στην ουσία διαμορφωθεί κατά την προηγούμενη δεκαετία.

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70 (και εν μέσω του φρανκισμού) ιδιαίτερες πολιτιστικές, ιστορικές και πολιτικές συνθήκες πυροδότησαν κοινωνικά κινήματα πόλης από τη μια, και από την άλλη συντέλεσαν ώστε εξαιρετικά προοδευτικοί και ταλαντούχοι πολεοδόμοι-σχεδιαστές να συνεργαστούν μαζί τους, δημιουργώντας τις συνθήκες για να «χτιστεί» η Βαρκελόνη του 1980.

Η διαδικασία δεν ήταν χωρίς διαμάχες και αντιθέσεις. Διαμάχες και αντιθέσεις που αφορούσαν στην απόσταση των επιτροπών κατοίκων από τα κέντρα των αποφάσεων, στην εισροή ξένου κεφαλαίου στη διάρκεια της προετοιμασίας των Ολυμπιακών, στην ανικανότητα διαχείρισης της κοινωνικής κατοικίας και στη στροφή από τον δημοκρατικό, βασιμμένο σε ανάγκες σχεδιασμό προς το ορθόδοξο μοντέλο χειρισμού του δημόσιου-ιδιωτικού στην πόλη. Παρ' όλα αυτά, το δημοτικό συμβούλιο εκκίνησε

της περιόδου (το πρώτο μεταδικτατορικό του 1989) εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία να προωθήσει πολιτικές αποδεκτές από την Αριστερά: έναν ενεργό διεθνισμό, μια περιεκτική θέση ως προς τους μετανάστες, μια ισχυρή (αν και ασταθή και σε συνεχή αλλαγή) δέσμευση για το δημόσιο χώρο και μια γενική πολιτική μείωσης της άγριας εκμετάλλευσης της πόλης από το ιδιωτικό κεφάλαιο.

Η επιρροή του εγχειρήματος της Βαρκελώνης δεν πρέπει να αποδίδεται μόνο στην επιτυχημένη διαχείριση προωθητικών στρατηγικών εκ μέρους της δημοτικής αρχής. Η δημοτικότητά του οφείλεται κυρίως στις καινοτόμες πρακτικές που υιοθετήθηκαν μέσα στην πόλη, αλλά και σε πρακτικές που καθοδηγήθηκαν από την ιδέα ότι οι πόλεις είναι πεδία συνολικής προσέγγισης, ότι οι ιδιωτικές επενδύσεις μπορούν να ενταχθούν σε συνολικές δημόσιες πολιτικές, χωροθετημένες στην πόλη, ώστε να αναδιανέμεται το πλεόνασμα των αγαθών για το δημόσιο καλό.

Χαμένη ευκαιρία ή νέα αρχή;

Είναι βασική η διαφορά του αθηναϊκού μοντέλου από αυτό της Βαρκελώνης όσον αφορά τις πολεοδομικές πρακτικές αλλά και το ρόλο των πολεοδόμων-αρχιτεκτόνων και ευρύτερα των επιστημόνων του χώρου. Η κοινωνική αντίληψη για το ρόλο τους είναι είτε αυτή της απαξίωσης, είτε αυτή της ταύτισής τους με το ρόλο και τις επιλογές της εξουσίας. Αυτό ευθυγραμμίζεται με την αντιμετώπιση που επιφυλάσσει η εξουσία για τους τεχνικούς στη χώρα μας (εργαλειικός ρόλος ή επιδεικτική παραγνώριση), ενώ από την άλλη δεν υπήρξε κάποια σοβαρή προσπάθεια εκ μέρους του τεχνικού κόσμου για

την έμπρακτη υπεράσπιση της αξίας του σχεδιασμού αφενός, και ενός σχεδιασμού που απαντά σε κοινωνικές ανάγκες αφετέρου.

Τα κοινωνικά κινήματα της Αθήνας σίγουρα δεν πέτυχαν να αλλάξουν τον κανόνα της άγριας, αυθαίρετης επέμβασης στον αστικό χώρο, ούτε να μετατρέψουν τις κινήσεις υποδομής που έγιναν σε κινήσεις προγραμματισμού (τι μεγαλεπήβολο εγχείρημα άλλωστε για μια πόλη που χάνει διαρκώς τις ευκαιρίες για μια σχεδιασμένη ανάπτυξη). Και σίγουρα δεν κατάφεραν να αντιστρέψουν το κύμα της άγριας κερδοσκοπίας του ιδιωτικού κεφαλαίου στην οικοδομική και αναπτυξιακή δραστηριότητα, ούτε τη γενικευμένη τάση εμπορευματοποίησης των δημόσιων χώρων.

Οι κινήσεις αυτές ήταν όμως σε γενικές γραμμές αποτελεσματικές στο επίπεδο της τοπικής διεκδίκησης και κατάφεραν τουλάχιστον να μετριάσουν τις αρνητικές επιπτώσεις, έστω και σε τοπικό επίπεδο. Κυρίως όμως κατάφεραν να υποδείξουν τον τρόπο με τον οποίο μπορούν να οργανώνονται αυτές οι διεκδικήσεις και αποτελούν μια παρακαταθήκη για το μέλλον.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Calavita, N., Ferrer, A. (2000), «Behind Barcelona's Success Story», *Journal of Urban History*, 26(6).
 Castells, M. (1983), *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*, London: E. Arnold.
 Καστέλς, Μ. (1980), *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*, μτφρ. Γιώργος Κόκκινος - Μαρία Παγκάλου, Αθήνα: Αγώνας.
 McNeill, D. (2003), «Mapping the European Urban Left: The Barcelona Experience», *Antipode*, 35(1): 74-94.

ΠΗΓΕΣ INTERNET

Παρατηρητήριο ελεύθερων χώρων: www.asda.gr/elxoro/elxoro.htm.